

ALEJO CARPENTIER (1904 - 1980)

PGS. TS. Lê Huy Bắc

Khoa Ngữ văn, Đại học Sư phạm Hà Nội

1. Được xem là nhân vật hàng đầu trong nền văn học Mỹ Latinh, Carpentier còn là một trong những tiểu thuyết gia bậc nhất của thế giới ở thế kỷ XX. Ngoài ra, ông còn là nhà nghiên cứu âm nhạc, nhà báo, nhà phê bình văn học, thủ lĩnh của các phong trào tiên phong ở Cuba những năm 1920. Những năm 1930, Carpentier sống ở Paris và chịu ảnh hưởng từ các nhà siêu thực. Mang tư tưởng cách tân táo bạo, trong các bài tiểu luận, phê bình của mình, Carpentier đã góp phần định hướng quan trọng cho nền văn học Mỹ Latinh trong suốt thế kỷ XX.

Carpentier sinh ngày 26/12/1904 tại Lausanne, Thụy Sĩ. Trước đây, các nhà nghiên cứu cho rằng, Carpentier sinh tại Havana. Trước khi ông ra đời hai năm, gia đình ông chuyển đến Cuba sinh sống. Cuba giành độc lập từ tay Hoa Kỳ vào ngày 20/5/1902. Đất nước bị Hoa Kỳ chiếm đóng suốt bốn năm kể từ ngày Tây Ban Nha bại trận vào năm 1898. Đương nhiên, sự di cư của gia đình Carpentier đến Cuba không phải vì nghèo đói mà chỉ vì cha mẹ ông muốn tìm kiếm một miền đất thơ mộng, yên bình, trẻ trung và dân chủ. Ngôi nhà họ sống nay thuộc ngoại ô Havana vốn trước đây là khu phố sầm uất. Mẹ ông là giáo sư ngôn ngữ người Nga. Cha ông là kiến trúc sư người Pháp. Năm ông lên mười hai tuổi, gia đình chuyển sang sống tại Pháp. Carpentier biết nhiều ngoại ngữ. Đầu tiên là tiếng Pháp, được thừa kế từ người cha. Sau

đó là tiếng Nga, tiếng Tây Ban Nha, tiếng Anh,...

Vốn là người say mê và có năng khiếu âm nhạc, Carpentier theo học ngành lý luận âm nhạc tại trường Jeanson de Sailly. Đây là bộ môn ông yêu thích và theo đuổi phần lớn thời gian trong cuộc đời. Vào những năm 1920, ông quay về Cuba, theo học ngành kiến trúc tại Đại học Havana, nhưng từ bỏ khi chưa tốt nghiệp vì đam mê ngành báo chí. Thời gian này, ông sáng tác nhiều vở nhạc kịch, các vở ba lê theo khuynh hướng hiện đại. Ông tham dự Hội nghị các nhà văn tiến bộ tại Mexico. Tại đó, ông gặp danh họa Diego Rivera. Hai người kết tình bằng hữu sâu sắc kể từ ngày đó. Carpentier là một trong những người sáng lập ra tờ Tạp chí Tiên phong. Bài thơ đầu tiên của ông *Liturgia* được đăng ở tạp chí này. Tư tưởng của ông nghiêng về cánh tả. Ông giúp thành lập đảng Cộng sản Cuba.

Năm 1927, Carpentier công khai chống đối nhà độc tài Gerardo Machado y Morales. Chính quyền Gerardo Machado buộc ông tội tuyên truyền tư tưởng cộng sản, Carpentier bị tống giam bốn tháng, sau đó bị quản thúc tại địa phương. Trong ngục, ông viết phần đầu của cuốn tiểu thuyết *Thượng đế được ngợi ca*. Sau khi được trả tự do, Carpentier cùng với Amadeo Roldan tổ chức nhiều buổi hoà nhạc của các nhạc sĩ đương đại nổi tiếng trên thế giới. Ông cộng tác với nhiều tạp chí văn hoá khác nhau. Vào đầu năm 1928, với sự giúp đỡ của

một người bạn thi sĩ kiêm nhà báo, Carpentier trốn thoát sang Pháp.

Tại Pháp, Carpentier sống trong bầu không khí văn chương sôi nổi, tiến bộ đương thời. Ông làm quen với các ngôi sao nghệ thuật của thời ấy như Andre Breton, Louis Aragon, Tristan Tzara, Paul Eluard, George Sadoul, Chirico, Ives Tanguy, Raymond Quenau, Pablo Picasso,... Năm 1937, tại Hội nghị Bảo vệ Văn hoá được tổ chức tại Madrid và Valencia, Carpentier tham dự với tư cách là đại biểu cho Cuba.

Đối với nhóm Siêu thực, Carpentier có mối duyên nợ lớn. Chính các nhà Siêu thực đã giúp Carpentier nhận thức được cách kết hợp tự do giữa các sự vật hiện tượng thuộc thế giới thực và thế giới hoang đường của những giấc mơ và điều thần bí. Ông không chỉ áp dụng điều đó vào sáng tác văn xuôi mà còn phát triển, đưa nó sang lĩnh vực huyền ảo.

Việc tiếp xúc với Miguel Angel Asturias (lúc này Asturias đang viết cuốn sách về những tiên thần thoại Colombia) cũng tác động lớn đến Carpentier. Ông kiếm sống bằng cây bút, chủ yếu viết bằng tiếng Pháp và tiếng Tây Ban Nha về các vấn đề văn hoá đương đại. Nhiều lần từ Pháp, Carpentier sang thăm Tây Ban Nha và thực sự bị thuyết phục bởi nghệ thuật *baroque*. Đây cũng chính là nền tảng nữa để hình thành nên những đặc điểm cốt lõi của chủ nghĩa hiện thực huyền ảo Mỹ Latinh trong ông. Nội chiến Tây Ban Nha bùng nổ, Carpentier lên tiếng ủng hộ những người cộng hoà.

Chiến tranh thế giới lần thứ hai xảy ra, Carpentier quay về Cuba tiếp tục sống bằng nghề viết báo. Ông viết cuốn sách nghiên cứu về âm nhạc Cuba. Năm 1946, cuốn sách được xuất bản với nhan đề *Âm nhạc Cuba*. Mối

quan tâm của Carpentier giai đoạn này còn là tác phẩm văn chương. Ông sáng tác nhiều truyện ngắn, về sau được in thành tập *Cuộc chiến thời gian*. Lễ hội Voodoo của người da đen diễn ra, Carpentier tham dự và từ đó ông đầu tư nghiên cứu nền văn hoá của những người lai.

Năm 1943, cùng với giám đốc một nhà hát Pháp, Carpentier đến Haiti. Ông đến thăm pháo đài của thủ đô Haiti và cung điện Sans-Souci, nơi được vị vua da đen Henri Christophe xây dựng. Chuyến đi đã cung cấp cảm hứng cho ông để viết nên *Vương quốc trần gian*.

Năm 1945, Carpentier chuyển đến sống tại thủ đô Caracas của Venezuela. Ông lưu lại đất nước Nam Mỹ này suốt từ năm 1945 đến năm 1959. Tại đây, ông hoàn thành *Vương quốc trần gian* và chuẩn bị tư liệu để sáng tác và hoàn thành *Những dấu chân đã mất*. Qua các sáng tác cho thấy, văn hoá Mỹ Latinh là phần tất yếu trong thế giới thẩm mỹ của Carpentier.

Năm 1959, khi cuộc cách mạng do Fidel Castro giành thắng lợi ở Cuba, Carpentier trở về. Ông giữ chức giám đốc nhà xuất bản quốc gia. Cuốn tiểu thuyết *Vụ nổ trong thánh đường* được hoàn thành trong giai đoạn sục sôi khí thế cách mạng. Gabriel Garcia Márquez trong lần bắt tay vào viết bản thảo *Trăm năm cô đơn* đã xé bỏ vì thấy bị ảnh hưởng bởi phong cách từ tác phẩm này.

Năm 1966, Carpentier sang Paris nhậm chức đại sứ Cuba tại Pháp. Ông sống tại Pháp cho đến khi qua đời vì căn bệnh ung thư vào ngày 24/4/1980. Tro thi hài ông được đưa về Cuba, an táng tại nghĩa trang Colon tại Havana. Năm 1977, Carpentier được vinh dự nhận giải thưởng văn học Cervantes.

2. Trong lời đề từ cuốn tiểu thuyết huyền ảo *Vương quốc trần gian*, Carpentier đưa ra đề nghị gọi khuynh

hướng sáng tác nổi bật lúc đó ở Mỹ Latinh là “chủ nghĩa hiện thực kỳ diệu châu Mỹ” (marvellous American reality). Sự hợp nhất diễn ngôn của chủ nghĩa siêu thực (được diễn đạt bằng từ *kỳ diệu*) với diễn ngôn cổ sơ luận của trào lưu người Cuba gốc Phi đã làm nảy sinh đặc tính chủ nghĩa hiện thực huyền ảo trong sáng tác của Carpentier. Ngay khi ông xác lập khái niệm, phong cách Carpentier có sự chuyển biến đáng kể: Từ cái kỳ diệu như điều không thể đạt được và mang tính văn hoá dân gian đến cái kỳ diệu như là hiện thực và được linh hội bởi cái nhìn hiện đại, khác lạ, được chiếu sáng bởi tính phi lý và phi thực của những gì nó thực sự thấy.

Những tác phẩm ban đầu của Carpentier liên quan đến âm nhạc và thơ ca. Ông viết về lịch sử âm nhạc Cuba, sáng tác những bài thơ về người Cuba gốc Phi. Cuốn tiểu thuyết đầu tiên của ông *Thượng đế được ngợi ca* (1933) cũng đề cập đến vấn đề người da đen đương thời. Cuốn tiểu thuyết thứ hai *Vương quốc trần gian* (1949) ra đời vào độ tuổi chín chắn của ông. Trong tác phẩm này, Carpentier xác định lại bản chất văn chương Mỹ Latinh như là sự tổng hợp ngược đời về thời gian, con người, văn hoá và phong cách; đồng hiện và xê dịch các cổ mẫu trong văn hoá truyền thống châu Âu, châu Phi và của người da đỏ...

Vương quốc trần gian là sự sáng tạo kỳ diệu về cuộc nổi dậy của những người nô lệ và cuộc cách mạng đầu tiên vào đầu thế kỷ XIX ở San Domingo, bây giờ là Haiti. Trong cuốn tiểu thuyết, Carpentier sử dụng thành công bút pháp chủ nghĩa hiện thực huyền ảo để miêu tả sự xung đột giữa đời sống chính trị hiện thực với tín ngưỡng và đức tin huyền bí. Câu chuyện tái hiện hàng loạt sự kiện hấp dẫn ngay từ đầu của cuộc nổi dậy không thành của Macandal và

sau này là Bouckman, người dẫn dắt Haiti đi đến thắng lợi trong sự nghiệp đấu tranh giành độc lập từ nước Pháp. Cuối cùng, Henri Christophe, thủ lĩnh của phong trào cách mạng, về sau trở thành hoàng đế của Haiti và cho xây dựng thủ đô La Ferriere.

Ban đầu sáng tác của Carpentier vẫn được cấu trúc theo kiểu truyền thống, dần dần qua thời gian, những thay đổi mạnh mẽ đã khiến chúng không còn như xưa cũ. Đã xuất hiện cấu trúc hỗn thể, cấu trúc *baroque*,... trong sáng tác của ông. Lấy bối cảnh Haiti trong giai đoạn Cách mạng Pháp, *Vương quốc trần gian* đặt liền kề nền văn hoá cao đã suy kiệt của châu Âu với sức mạnh nguyên thủy trong những người nô lệ da đen của họ. Những điều không thể xảy ra mang tính văn hoá dân gian như tạo ra các hình dạng loài vật song hành với ẩn dụ về giới chính trị, trong đó một cuộc cách mạng của người da đen tái lập và quyết liệt hơn trong việc lật đổ ách thống trị của người da trắng và thay thế sự thống trị ấy bằng người lai giữa da đen và da trắng.

Trong cuốn *Những dấu chân đã mất* (1953), Carpentier xây dựng một nhân vật trung tâm có lối sống hiện đại đang nghiên cứu các loại nhạc cụ nguyên thủy theo cách hư cấu tổng hợp từ Paris đến một thành phố Mỹ Latinh đang trong cuộc nội chiến giữa hai phe Guelph và Ghibelline. Thời gian truyện còn được đẩy lùi trong thời gian quá khứ, đến tận thuở mới phôi thai sự sống. Cuốn tiểu thuyết được đánh giá là nổi bật nhất của Carpentier. Câu chuyện được kể từ nhân vật kiêm người kể chuyện ở ngôi thứ nhất, người đi vào rừng Orinoco để tìm hiểu ý nghĩa của cuộc sống và nguồn gốc của thời gian. Giống nhiều tác phẩm khác, nỗ lực của Carpentier là nhằm khám phá ra một châu Mỹ thực chất, thông qua một con người

hiện đại đang tìm kiếm bản thể bằng cách để đánh mất bản thân trong thế giới nguyên thủy đã bị kết án lưu đày.

Những dấu chân đã mất được kết cấu theo lối “truyện được kể hai lần”. Một nhà nghiên cứu âm nhạc Bắc Mỹ vỡ mộng phải chạy trốn sự tồn tại trống rỗng của mình ở thành phố New York. Cùng với người yêu, ông ta đi đến miền đất hẻo lánh trên thế giới nơi nền văn minh chưa chạm đến tận trên thượng nguồn của một con sông ở Nam Mỹ. Cuốn tiểu thuyết miêu tả sự tìm kiếm, những chuyến phiêu lưu, sự khôi phục quyền năng sáng tạo của ông và những quyết định đáng lưu ý của ông tại ngôi làng dường như hoàn toàn đứng ngoài dòng chảy lịch sử... Bằng lối viết hiện thực huyền ảo bậc thầy, Carpentier đã mang lại cho tác phẩm bầu không khí kỳ diệu.

Cái nhìn của Carpentier về hiện thực là cái nhìn phân đôi. Ông theo đuổi cái nhìn đối cực này về vùng đất Mỹ Latinh như một nơi chốn, một lịch sử bị tách làm hai giữa thực tại châu Mỹ và nguồn gốc lân cận ý thức châu Âu. Một tập truyện ngắn, ám ảnh bởi sự nguyên chủng, sự trở về và thời gian, cũng như các cuốn tiểu thuyết thuộc hàng lớn nhất của những nhà văn lớn đã hoàn thành một văn nghiệp mang phong cách đặc dị bởi cái nhìn phân đôi sự vật hiện tượng: quá khứ và thực tại; bởi bội tăng huyền tưởng bằng kỹ xảo đan xen với bản chất thực của con người; bởi say mê lịch sử và tuyên bố: “Nhiệm vụ của Adam là đặt tên cho sự vật”.

Vụ nổ trong thánh đường (1962) quay lại với bối cảnh vùng Caribbean để khảo sát thêm lần nữa sự phản bội của Cách mạng Pháp, nhưng lần này tác giả tập trung vào viễn cảnh của giới tư sản người lai. Cuốn sách thấu tóm sự thay đổi kỳ vĩ xuyên suốt vùng Caribbean vào cuối thế kỷ XVIII và

đầu thế kỷ XIX, pha trộn các cuộc chiến tranh, những chuyến phiêu lưu trên biển và các dân tộc,... Đây là cuốn tiểu thuyết tiểu sử lấy bối cảnh là những chuyến phiêu lưu của Victor Hughes. Hughes là nhân vật lịch sử. Ông lãnh đạo cuộc nổi dậy của lực lượng hải quân để đòi lại hòn đảo Guadeloupe từ tay người Anh. Cuốn tiểu thuyết sử thi mang đậm yếu tố lịch sử này đã bao quát một thời kỳ lịch sử sôi động nhưng đầy bi thương của khu vực Mỹ Latinh.

Cuộc săn đuổi (1956) lấy bối cảnh ở Havana vào năm 1956, nơi sự thống trị độc tài của Batista được sử dụng làm bối cảnh cho câu chuyện của hai người đàn ông trẻ cùng chung đụng xác thịt với cô gái làm tiền Estrella. Một người đàn ông giấu tên bỏ trốn khỏi đội ám sát huyền ảo các chính trị gia một cách tàn nhẫn và ẩn náu tuyệt an toàn tại một thính phòng nơi đang diễn ra buổi hoà nhạc Beethoven. Cuốn tiểu thuyết được kể bằng văn phong rất hấp dẫn nhờ sự chông chéo các phương thức trần thuật và cấu trúc phức điệu của nó.

Lý lẽ của nhà nước (1976) tập trung dựng chân dung một gã độc tài điển hình, trộn lẫn những yếu tố hiện thực và hư cấu nghịch dị, đặt trong bối cảnh Paris vào năm 1913 và để gã ta đi qua đi về trên bờ biển Đại Tây Dương cho đến khi gã chết vì nỗi nhớ quê hương tại chốn lưu đày Paris. Tác phẩm là sự bổ sung tuyệt vời về kiểu chân dung nhân vật độc tài Mỹ Latinh.

Tuy không được đánh giá cao như Márquez, nhưng sự nghiệp sáng tạo của Carpentier có đóng góp không nhỏ cho tiến trình văn chương nhân loại, đặc biệt là với khuynh hướng hiện thực huyền ảo. Cuộc đời của Carpentier là cả sự nỗ lực không ngừng để vươn đến những sáng tạo mới, những chân lý mới về cuộc đời ■